

VERDEN 1914

IMPERIALISMENS HØJDEPUNKT

I 1914 begyndte Første Verdenskrig. Alle historikere er enige om, at det er et vigtigt skel i verdenshistorien. Det gælder især, hvis man ser verden fra en europæisk synsvinkel, for man kan med god ret påstå, at Europas stilling i verden nåede et højdepunkt i årene før 1914.

I Europa og i de lande, der var grundlagt af europæerne, herskede en stor udviklingsoptimisme og en næsten ubegrænset tillid til den vestlige civilisation. Hvad var grundlaget for denne optimisme? Hvordan så verden egentlig ud, før den første af århundredets to verdenskrige vendte op og ned på Europa og europæernes verdensbillede?

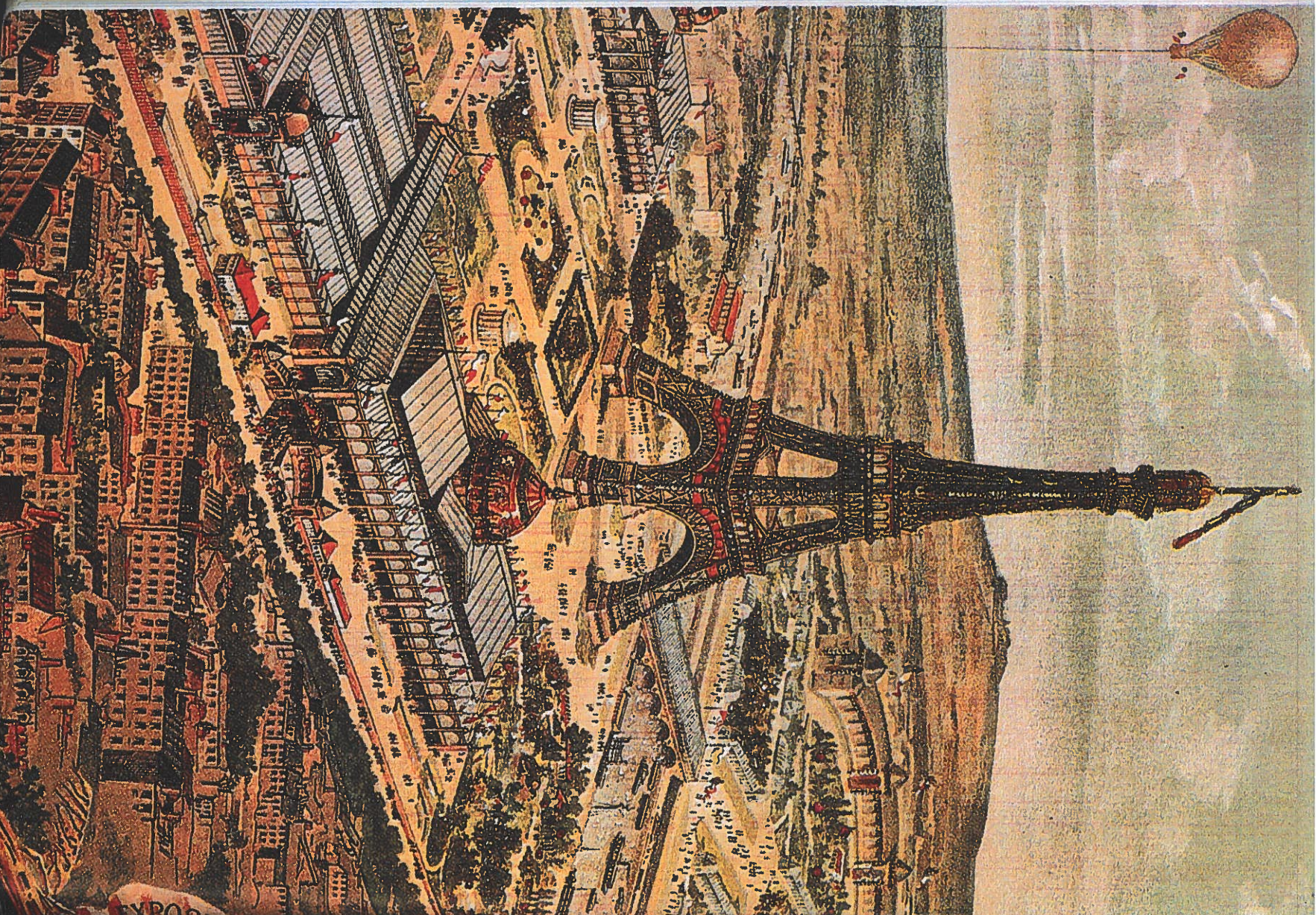
Europas dominans

I begyndelsen af 1900-tallet var verden mere end nogensinde før domineret af Europa og USA, altså af den vestlige civilisation. De sidste årtier af 1800-tallet havde imperialismen nået sit højdepunkt. Den vestlige, europæiske civilisation syntes at have underlagt sig verden.

I Nordamerika og Australien havde europæiske indvandrere stort set udryddet de oprindelige befolkninger og skabt nye stater, heriblandt den største og mest dynamiske, USA. Her var den hvide befolkning det store flertal, og efterkommerne efter engelske indvandrere var dominerende.

I Sydamerika havde europæiske indvandrere fra Spanien og Portugal skabt stater, hvor de indfødte indianere og efterkommere efter importerede sorte slaver ganske vist udgjorde flertallet, men hvor de hvide havde den politiske magt. De sydamerikanske stater – især de små – var under stærk USA-indflydelse.

Næsten hele det afrikanske kontinent var under europæisk kontrol. Den ubetinget største imperiebygger her var Storbritannien, fulgt af Frankrig og andre europæiske stater som Belgien, Italien, Portugal og Spanien. De fleste områder blev styret direkte af kolonimagten ved hjælp af ret få udsendte embedsmænd og soldater og temmelig

I begyndelsen af 1900-tallet herskede der en næsten ubegrænset tillid til europæisk civilisation og produktion, der bl.a. blev fejret på de store verdensudstillinger. Udsnit af udstillingsområdet ved verdensudstillingen i Paris i 1889.

mange indfødte, der var gået i kolonimagtens tjeneste. Enkelte lande var – som f. eks. Ægypten i 1882 – blevet gjort til ”protektorater”, altså stater, der var under ”beskyttelse” og dermed kontrol af en europæisk stormagt.

I Asien var Indien, bestående af det nuværende Indien, Pakistan, Bangla Desh og Sri Lanka, underlagt den britisk overhøjhed – den engelske konge var kejser af Indien. Også Burma var britisk, mens det nuværende Vietnam, Cambodia og Laos var blevet franske kolonier. Hollænderne var i besiddelse af det nuværende Indonesien.

Selv det kinesiske kejserrige, verdens befolkningrigeste land med en tusindårig historie og en højtudviklet kultur, var underlagt de vestlige magters dominans. Det var en slags halvkoloni og måtte rette sig efter de vestlige stormagter og underordne sig deres økonomiske interesser. Kina måtte overlade havnebyer til de vestlige stater, give dem handelsrettigheder, overlade dem kontrollen med toldvæsenet og acceptere stationering af udenlandske tropper.

Af betydelige selvstændige stater, der ikke var underlagt Vesten, var der kun to. Den ene var Japan, der fra midten af 1800-tallet havde indledt en moderniserings- og dermed europæiseringspolitik, der havde gjort landet til en stormagt. Den anden var det osmanniske rige, der omfattede Tyrkiet og Mellemøsten. Det var tyrkisk-arabisk og muslimsk og var arvtager efter den muslimske civilisation, der engang havde været europæerne overlegen. I 1914 havde det længe været i forfald.

Frankrig	41	2,3%
Storbritannien	46	2,5%
Tyskland	65	3,6%
Rusland*	156	8,7%
Østring-Ungarn	51	2,9%
Europa i alt*	497	27,7%
USA	98	5,4%
Latinamerika	81	4,5%
Japan	52	2,9%
Kina	437	21,7%
Indien	304	14,2%
Asien i alt	977	54,7%
Afrika	125	7,0%
Verden i alt	1.791	100%

* Inklusiv de ikke-europæiske dele af Rusland

Balkan og så sent som i 1683 belejrede Wien. Vendepunktet indtraf omkring 1500, da Columbus, der var udsendt af Spanien, opdagede Amerika, og portugiserne fandt søvejen til Indien og begyndte at anlægge handelsstationer der. I løbet af de følgende århundreder brede europæernes magt sig ud over kontinenterne, samtidig med at de videnskabeligt og teknologisk blev stadigt mere overlegne i forhold til afrikanske og asiatiske folkeslag. Ekspansionen byggede på en overlegen militærteknologi, højtudviklet skibsfart og en stadigt mere effektiv statsadministration. Fra 1800-tallet gav den europæiske industrialisering med anvendelse af dampkraft og mekanisering af produktionen europæerne yderligere overtag.

Vestens selvforsæelse

For de fleste af samtidens vesterlændinge – europæere og amerikanere – var det indlysende, at den vestlige civilisation var bedre og højere udviklet end andre civilisationer. Kendegernerne viste jo, at alle andre folk måtte vige for de dynamiske europæere og amerikanere. Over for den vestlige civilisation stod uoplyst barbari, og det var en udbredt tanke, at de udviklede og oplyste europæere og amerikanere havde ret – ja ligefrem pligt – til at udbrede den eneste virkelige civilisation til resten af verden. Det var europæiske stormagters opgave at sørge for ro, orden og ordentlig administration i områder, der ikke

1. Jarlen af Cromer, tidligere britisk guvernør, om protektoratet over Ægypten, 1908:

"I 1882 var den ægyptiske hær i en tilstand af mytteri; statskassen var bankerot; hver eneste del af administrationen var i uorden. ... Fuld og øjeblikkelig gennemførelse af "Ægypten for ægyptere", politikken, som den blev optaget af arabiske nationalister i 1882, var og er stadig umulig. * Man kan tvivle på, om der i historien findes andre eksempler på, at magten i et civiliseret eller halvciviliseret samfund pludselig er blevet overdraget til en samfundsklasse så uvidende som de indfødte ægyptere. De har i århundreder været en undertrykt race ...

De synes heller ikke for nærværende at besidde de kvaliteter, der ville gøre det ønskværdigt, hverken set ud fra deres egne interesser eller set ud fra den civiliserede verdens i almindelighed, med et slag at løfte dem op til katteren af selvstændigt styrende med fuld ret til indre suverænitæ"

* Efter Suezkanalens åbning i 1869 var Ægypten reelt under europæisk formynderskab med europæiske ministre i regeringen. I 1881-82 forsøgte arabisk-ægyptiske nationalister at frigøre sig fra formynderskabet, men britiske styrker nedkæmpede forsøget og etablerede et britisk protektorat.

Den engelske tronfølger kronses af en indisk kvinde ved et besøg i kolonien i 1875. Illustrated London News.

kunne styre sig selv. Den højtudviklede civilisation retfærdiggjorde og berettigede den europæiske ekspansion, hvad enten det drejede sig om amerikanernes underlæggelse af det store kontinent og udryddelsen af indianerne, om indførelse af britisk forvaltning i Indien, om oprettelse af missionsstationer og handelsstationer i Kina eller etableringen af britisk protektorat over Ægypten, som det skete i 1882.

Overbevisningen om den vestlige civilisations overlegenhed blev forbundet med forestillinger om den hvide races overlegenhed. Fra midten af 1800-tallet blev teorier om forskellige menneskeracers ulighed almindeligt udbredt. Da Darwin fremlagde sin evolutionsteori om "the survival of the fittest" (1859), altså de bedst egnedes overlevelse, kunne denne biologiske teori forbindes med forestillingerne om menneskeracernes forskellighed. Den "hvide races" dominans kunne dermed ses som et uundgåeligt resultat af selve naturens lovmæssigheder. Eftersom "de bedst egnede" satte sig igennem over for de mindre egnede, måtte den hvide race følgelig være bedre egnet, højere udviklet end de øvrige menneskeracer

Racebegrebet blev også anvendt om de enkelte europæiske folkeslag. I Storbritannien talte man således om den engelske eller angelsaksiske race og i Tyskland om den germanske race som blomsten af menneskeheden. Disse nationers fremgang blev set som udtryk for dybtliggende racemæssige, altså biologiske, træk.

Det var naturligvis helt meningsløst at tale om nationer eller sproggrupper som biologiske "racer", men ikke desto mindre var tankegangen meget udbredt. I europæiske skolars geografiundervisning var det almindeligt at knytte bestemte karaktertræk til de enkelte nationaliteter, og de blev i vid udstrækning opfattet som biologisk – racemæssigt – bestemte.

2. Sir Charles Dilke om den britiske imperialism, 1869:

"I 1866 og 1867 fulgte jeg England Jordan rundt: Overalt var jeg i engelsktalende eller engelsk-regerede lande. Selv om jeg bemærkede, at klimaet, jorden, skikkene, at blandingen med andre folkeslag havde ændret blodet, så jeg også, at i grunden var racen altid den samme. Den idé, som overalt på min rejse på én gang har været min ledsager og fører ... er en – måske ufuldkommen – overbevisning om vor races storhed, som altid vil omkranse jorden, og som måske er skæbnestemt til lidt efter lidt at brede sig helt ud over den. I Amerika er alverdens folk ved at smelte sammen, men det sker i en engelsk støbeform. ... Besiddelsen af Indien udgør for os det element af storbesiddelse, som nu er nødvendig for at sikre en udvidelse af de åndelige horisonter og ædle formål: Men for den engelske race giver vor besiddelse af Afrikas kyster og Kinas havne muligheder for at plante frie nationer blandt verdens sorte racer."

Kritik af imperialismen

Der var dog også modstandere af den vestlige imperialism. Den kom bl.a. fra kirkelige kredse, fra intellektuelle og fra socialister. Modviljen blev næret af eksemplerne på, hvordan moderne, disciplinerede europæiske hære nedslagtede håbløst underlegne indfødte krigerskare, der satte sig til modværge mod imperialismen. Kanoner og maskingeværer stod over for lanser, sværd og forældede rifler. I Sudan syd for Ægypten massakrerede briterne f.eks. en muslimsk oprørshær i 1898, og i 1900 nedkæmpede forenede europæisk-amerikanske styrker en opstand i Kina.

3. Wilfred S. Blunt om Storbritanniens imperialistiske skæbne

"22. Dec. 1900. Det gamle århundrede er næsten forbi og efterlader verden i en køn forfæining, og Det Britiske Imperium spiller djævelens rolle mere end noget andet imperium af den størrelse nogensinde har gjort. Vi vil måske opleve dets fald. Alle Europas nationer skaber helvede på jorden for Kina, massakrerer, plyndrer og voldtager i erobrede byer så skændigt som i middelalderen. Den tyske kejser giver ordre til nedslagtning, og paven ser til og bifalder det.

I Sydafrika nedbrænder vore tropper gårde. ... Amerikanerne bruger 50 millioner om året på at nedslagte filippinerne. Den belgiske konge har investeret hele sin formue i Congo, hvor han mishandler negrene, så de fylder hans lommer. ... Hele den hvide race svælger åbent i vold, som om de aldrig havde givet sig ud for at være kristne. Må Guds forbandede ramme dem alle"

4. Erklæring fra Den amerikanske anti-imperialistiske Liga, 1899:

"Vi anser den politik, der kaldes imperialism, for fjendtlig mod friheden og for at tendere mod militarisme, et onde, som det tjener os til bære, at vi har holdt os fri af. Vi beklager, at det er blevet nødvendigt i Washingtons og Lincolns land at understrege, at alle mennesker uanset race og hudfarve, har retten til liv, frihed og til at søge lykken. Vi fastholder, at regeringer får retten til magten i kraft af de regeredes samtykke. Vi insisterer på, at undertrykkelse af et hvilket som helst folk er "forbryderisk aggression" og i åben modstrid med vores regerings udtrykkelige principper."

*George Washington var USAs første præsident. Lincoln var præsident under den amerikanske borgerkrig 1861-1865.

** Citat fra den amerikanske uafhængighedserklæring 1776

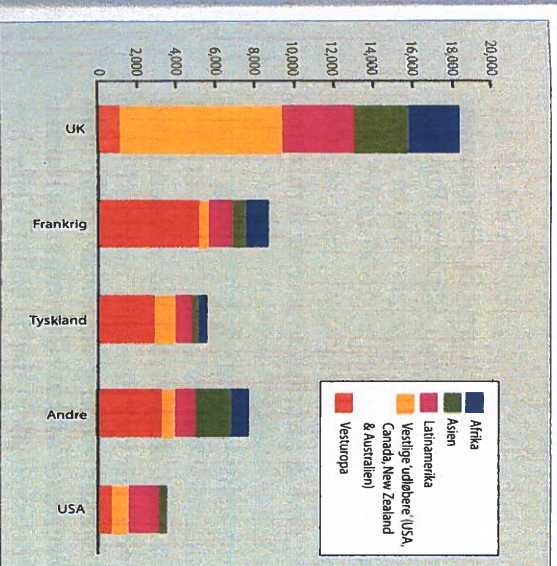

Engelske soldater i kamp i Sudan i 1884. Udsnit fra et engelsk litografi.

Også det nye land, USA, optrådte som imperialistisk nation fra slutningen af 1800-tallet. I en krig med Spanien i 1898 fordrev amerikanerne de spanske koloniherrer fra Cuba, Filippinerne og Puerto Rico og gjorde sig selv til herre over disse områder. I forlængelse heraf måtte USA nedkæmpe en omfattende filippinsk guerillabevægelse. Hovedparten af amerikanerne støttede denne ekspansive politik, men den stødte også på modstand, fordi den syntes at stride mod de principper, den amerikanske stat var grundlagt på. USA var jo selv forhenværende kolonier, der havde løsrevet sig fra Storbritannien.

Motiverne bag imperialismen

Den vestlige imperialismen er et af de mest omdiskuterede emner i historieforskningen, bl.a. fordi den har så stærke politiske perspektiver. Den vedrører forholdet mellem den rige verden og den tredje verden i dag og forholdet mellem menneskehedens forskellige folkeslag. Man har dels diskuteret årsagerne til og motiverne bag imperialismen, dels dens konsekvenser.

Samlede udenlandske investeringer 1914

Økonomiske motiver

Fra europæerne første gang omkring 1500 oprettede kolonier i andre verdensdele, var de drivende motiver selvfølgelig dels økonomiske og dels magtpolitiske. Kolonier kunne give adgang til værdifulde varer, man ikke havde i Europa (krydderiet, tobak, kaffe, sukker osv.) Der kunne være værdifulde råstoffer, man kunne få kontrol med. Fra sølv og guld til kobber, gummi og senere olie. Imperiet kunne også fungere som marked for kolonimagtens industri, og der kunne være gunstige investeringsmuligheder for ledig kapital, og direkte eller indirekte politisk kontrol var den mest effektive måde at beskytte disse investeringer.

I kommunistpartiernes marxistiske teori var imperialismens opblomstring i slutningen af 1800-tallet et udtryk for, at de kapitalistiske lande havde udnyttet markederne og investeringsmulighederne i deres egne lande fuldt ud og derfor måtte søge nye kanaler for afsætningen af den stadigt voksende produktion og til investering af den voksende kapital. Dermed skulle imperialismen være en nødvendig og logisk konsekvens af kapitalismen. Det formulerede den kommunistiske bevægelses grundlægger, Vladimir Lenin, i et værk fra 1917 med titlen "Imperialismen som kapitalismens højeste stadium". Spørgsmålet er blot, hvor stor en rolle kolonierne spillede for de store industristater, både med hensyn til afsætning og investeringer.

5. Vladimir Iljitch Lenin om imperialismen, 1917:

"Imperialismen er vokset frem som en videreudvikling og direkte fortsættelse af kapitalismens grundegenskaber. ... Men kapitalismen blev først på et bestemt, meget højt udviklingstrin til kapitalistisk imperialismen. ... Imperialismen er kapitalismen på det udviklingstrin, ... hvor verdens opdeling mellem de internationale truste* er begyndt, og opdelingen af jordens hele territorium mellem de største kapitalistiske lande er afsluttet".

*trust: Sammenslutning af virksomheder, som dermed opnår en monopolagtig stilling